

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:327.56]:(497.2:470+571:478)«1860/1861»

Жмака В.М.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Турков В.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

«БОЛГАРСЬКИЙ КОНФЛІКТ» МІЖ РОСІЄЮ І ДУНАЙСЬКИМИ КНЯЗІВСТВАМИ ТА ЙОГО ВИРІШЕННЯ (1860–1861 РР.)

У статті розглядається «болгарський конфлікт», який виник між урядом Російської імперії та правлячою верхівкою Дунайських князівств у зв'язку з намаганнями болгар «відокремленої частини» Бессарабії, що опинилася під молдавською владою, які втратили економічні, культурно-освітні та релігійні права, вільно переселитися на територію Приазов'я.

Ключові слова: Росія, Дунайські князівства, бессарабські болгари, переселення, Приазов'є.

Постановка проблеми. Неконтрольовані переселення та еміграції стають впливовим чинником нестабільності в сучасному світі. У той же час історичний досвід засвідчує, що такі проблеми виникали і раніше, однак конфліктуючі сторони намагалися їх своєчасно вирішувати. Зокрема, і болгарський конфлікт, який виник між Росією та Дунайськими князівства та був пов'язаний із намаганнями бессарабських болгар переселитися на пустуючі землі Приазов'я, незважаючи на всі складнощі у сфері міждержавних відносин, був розв'язаний протягом 1860–1861 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних досліджень з історії вивчення болгарського конфлікту між Росією та Дунайськими князівствами слід виділити роботи українських вчених: С.І. Пачева [17; 18], М.Г. Станчева [23], молдавського історика І.Ф. Грека [12; 13] та російських дослідників О.В. Белову [8], В.М. Віноградова [9]. Попри значні напрацювання з історії вивчення вищезгаданого конфлікту, окремі його аспекти не були висвітлені в науковій літературі. Водночас для дослідження окресленої проблематики є достатня джерельна база, опубліковані документи та історична періодика.

Постановка завдання. З огляду на наведене автори поставили за мету комплексно дослідити

«болгарський конфлікт» у відносинах Росії та Дунайських князівств у 1860–1861 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Боротьба за об'єднання Дунайських князівств стала гострим питанням міжнародних відносин другої половини 50-их – початку 60-их рр. ХІХ ст. Османська імперія виступила проти даного процесу, тому що князівства залишалися у васальній залежності від неї. У той же час «Близькому Порту» підтримали Англія та Австрія, які бажали ще сильніше зміцнити свій вплив на Балканах. У свою чергу, Росія, Франція, Прусія та Сардинія підтримували об'єднання. Що стосується останніх країн, то ще в 1857 р. під тиском Росії та Франції австрійські та турецькі війська були змушені покинути територію Дунайських князівств. На Паризькій конференції 1858 р. була затверджена автономія князівств, а в січні 1859 р. Росія та Франція підтримали вибрання О. Кузи правителем Молдови та Валахії [15, с. 56]. У подальшому О. Куза активно проводив об'єднуючу політику та, за визначенням російського дослідника В.М. Віноградова, «превратился в видную фигуру в межбалканских отношениях» [9, с. 119].

Слід відзначити, що діяльність правлячої верхівки Дунайських князівств не завжди знаходила розуміння і підтримку з боку великих держав, у

тому числі і Росії. «Болгарський конфлікт», що розпочався восени 1860 р. між Росією та князівствами, погрожував вкрай ускладнити відносини між державами і в перспективі підірвати вплив Петербургу на Балканах.

Причини, що привели до виникнення конфлікту, були пов'язані зі статтями Паризького мирного договору. Згідно зі статтею XXI Паризького трактату 1856 р. три південних повіту Бессарабії приєднувалися «к князівству Молдавському под верховной властью Блистательные порты» [22, с. 29]. Умови вищезгаданого договору безпосередньо торкнулися і болгарського населення Бессарабії, оскільки за межами Росії залишилося 40 колоній із населенням 22365 чол. і земельним фондом 270 тис. десятин [1, с. 51].

На відмежованій території знаходилися важливі господарські та торгівельні об'єкти в містах Ізмаїл, Кілія, Рені, Болград, Вілково та велика розгалужена водна магістраль вуста Дунаю і нижня течія Пруту [1, с. 50].

Слід зазначити, що підписаний договір частково враховував специфіку становища населення південної Бессарабії, оскільки стаття XXI Паризького трактату надавала можливість жителям відмежованої ділянки протягом трьох років вільно переселятися в інші міста та розпоряджатися своєю власністю [22, с. 29].

Однак дані пільги не влаштували болгар. Колоністи не бажали втрачати своїх прав і привілеїв, які вони раніше отримали від російської влади. Ще в січні 1857 р. вони склали три петиції на адресу російського імператора та уряду. У даних документах були викладені їх вимоги. Зокрема, болгари просили дозволити направляти дітей на навчання в Росію і «дозволить из России выписывать священников, учредить собственную болгарскую Епископию» [19, с. 31].

Без усякого сумніву, дії болгарських колоністів вплинули на рішення правлячої верхівки князівств зберегти привілейоване становище даної категорії населення. Про це свідчить прокламація каймакама (окружний управитель у Молдавському князівстві) Т. Балша, в якій посадовець гарантував болгарам усі права, які існували при російському правлінні [25, с. 115].

Звертає на себе увагу той факт, що гарантії з боку правлячих кіл князівств не влаштували російський уряд, який бажав зберегти свій вплив у болгарському середовищі. Для цього міністр державного майна М.М. Муравйов, під підпорядкуванням якого знаходилися всі іноземні колонії імперії, в листі 6 лютого 1858 р. міністру закор-

донних справ А.М. Горчакову пропонував провести такі заходи для посилення впливу на бессарабських болгар: «Назначенному в Измаил русскому консулу поручить входить в большее соприкосновение с отошедшими от нас болгарскими колонистами и по средствам агентов и самих же колонистов секретно внушать им о расположении к ним нашего правительства, о выгодах, предоставляемых переселяющимся в Россию...» [5, арк. 77].

8 липня 1858 р. М.М. Муравйов інформував А.М. Горчакова про можливість надання земельних ділянок для переселення болгар: «В Херсонской губернии до 19282 десятин и Екатеринославской гудернии до 78595 десятин свободной и удобной земли» [6, арк. 77].

Заходи російського уряду, які можна оцінити як втручання у внутрішні справи Дунайських князів, знайшли розуміння в середовищі болгар. За даними молдовського дослідника І.Ф. Грека, з 1857 р. по березень 1860 р. у межі імперії переселилося 500 сімей болгарських колоністів [12, с. 132].

Таку незначну кількість колоністів, що покинула свої місця проживання, можна пояснити політикою правлячих кіл Молдавського князівства. За свідченням газети «Одесский вестник», молдавська влада створила багаторівневу бюрократичну структуру, яку не всі могли подолати. Багатьох документів переселенцям молдавські чиновники взагалі не видавали. Саме ці обставини привели до того, що «из многих жителей, начавших ходотайствовать о переселении еще в начале 1857 года, только несколько сот семейств успели добиться желаемого в конце 1859 года» [16, с. 2].

Слід відзначити, що представники молдавської влади проводили проти населення «відмежованої ділянки» Бессарабії дискримінаційну політику. Річ у тому, що для болгар не була скасована монополія на продаж солі та виробництво горілки. Вони платили натуральний податок, який був розповсюджений на васальних Османській імперії територіях. У колоністській адміністрації не було введено болгарської мови. Болгари утримували урядові війська, чиновників, сільську почту. Старшин у колоністське управління призначали без згоди місцевого населення [26, с. 46]. У всіх колоніях болгарські та російські вчителі були замінені на молдавських [20, арк. 6]. Правлячі кола князівств утворили в приєднаній частині Бессарабії особливу епархію і заборонили богослужіння церковнослов'янською мовою, яка була зрозуміла болгарам [24, с. 51].

За інформацією віце-директора Азійського департаменту Міністерства закордонних справ Російської імперії П.М. Стремоухова, стало відомо: «Старанием молдавского правительства весьма много содействовали из своекорыстных видов купцы городов Измаила, Килии, Рини и особенно торговые и промышленные жители Болграда, а также учителя, священники и должностные лица в колониях, потому что с переходом болгар в Россию они должны были лишиться всех источников к обогащению, а влияние их было тем действительнее, что они стоят много выше колонистов относительно образования и что последнее отличается свойственными всем болгарам доверчивостью и недостатком инициативы» [13, с. 121]. Усе вищенаведене дає змогу констатувати, що в болгар були всі чинники, щоб побоюватися за своє майбутнє.

Не викликає сумніву той факт, що напруга в болгарських колоніях посилилася після візиту до них голови молдавського уряду М. Когельнічану. 29 березня 1860 р. він прибув у Болград і заявив про введення рекрутської повинності для болгар та обкладення їх податками нарівні з іншими жителями князівства [7, с. 164]. Заява М. Когельнічану занепокоїла болгар, і вони 10 жовтня 1860 р. створили делегацію для переговорів з урядом, які в майбутньому закінчилися безрезультатно. В той же час молдавська влада вводить на територію колоній регулярні війська, але 6 листопада 1860 р. у Болграді збираються представники колоній із метою «ходатайства у правительства об освобождении от рекрутской повинности и о сохранении вообще всех прав, дарованных Русским правительством» [5, арк. 119].

7 листопада 1860 р. молдавські війська в кількості 800 чоловік під керівництвом префекта Тінко напали на мирні збори представників колонії в Болграді і силою зброї розігнали їх [5, арк. 140]. Репресивні дії проти болгар тривали до 10 листопада 1860 р. Причини болгарських подій керівництво князівств оцінило по-своєму. Зокрема, А. Куза в бесіді з англійським консулом Гріном висловив підозру про те, що безпорядки в Болграді були фінансовані російською владою [28, с. 126].

Репресивні дії молдавської влади привели до масового виїзду болгар у межі Росії. Про появу першої партії болгар у кількості 200 чоловік міністр закордонних справ А.М. Горчаков інформував у телеграмі від 13 листопада 1860 року Новоросійський та Бессарабський генерал-губернатор А.Г. Строганов. На відповідь у листі А.М. Горчаков наказував: «Ввиду отсутствия подписаной с княжествами конвенции о выдачи беглых болгар

приютить и ждатель дальнейших распоряжений» [5, арк. 111–112].

Таким чином, можна констатувати, що дії молдавської сторони привели до конфлікту, пов'язаного з питанням про подальшу долю болгарських жителів «відмежованої ділянки» Бессарабії.

Звертає на себе увагу та обставина, що російський уряд не відразу відреагував на появу перших переселенців. Між тим їх потік постійно зростає. Так, з 8 по 14 листопада 1860 р. у колонію Кубей перейшло з Молдавського князівства 382 переселенця [5, арк. 119].

Із грудня 1860 р. переселення болгар стає більш організованим, тому що в Росію заздалегідь виїжджають уповноважені депутати від болгарських колоній, щоб вирішувати всі питання організаційного характеру з представниками російської влади. За інформацією А.Г. Стремоухова, 5 грудня 1860 р. до нього прибули депутати від 16 болгарських колоній Греков та Великов. Вони планували в подальшому відправитися в Санкт-Петербург для вручення імператору Олександру II послання з проханням дозволити болгарам «відмежованої частини» Бессарабії переселятися в Росію [14, арк. 176]. За допомогою Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора А.М. Строганова послання болгар було відправлено в столицю імперії та вручену Олександру II. 26 грудня 1860 р. був отриманий офіційний дозвіл від імператора переселятися в Таврійську, Херсонську та Єкатеринославську губерніям жителям 16 колоній у кількості 2639 сімей. При цьому на переселення та облаштування болгар держава виділяла 125 крб. на сім'ю [2, арк. 1]. Кожна сім'я отримувала 50 дес. землі [3, арк. 9].

Слід зазначити, що дії російського уряду не зустріли повного розуміння в князівствах. Генеральний консул в Об'єднаних князівствах М.К. Гірс інформував зовнішньополітичне відомство: «Князь Куза не отказывается от требования выдачи уже перешедших к нам колонистов, но и обещает не препятствовать переселению прочих болгар» із Молдавського князівства в Росію [5, арк. 154].

Щоб прискорити подальше переселення болгар, Олександр II указом від 26 січня 1861 р. зберіг колоністам їх права, якими вони володіли до 1856 р. та надав: «им сверх того льготы в податях и повинностях и денежное вспомоществование» [6, арк. 27–28].

У свою чергу, Генеральний консул у князівствах М.К. Гірс 28 лютого 1861 р. у приватному листі директору Азійського департаменту Є.П. Ковалевському пропонував «прибегнуть к дипло-

матическому пути для определения совместно с другими державами, подписавшими Парижский трактат, участи болгарских колонистов» [10, арк. 2]. У цьому ж листі М.К. Гірс підкреслював, що «было бы весьма желательно, чтобы представители гарантирующих держав решились дать официальный ход этому делу» [10, арк. 3].

Можна припустити, що апеляція російського уряду до представників «гарантуючих держав» відбулася і мала належний ефект, тому що в березні 1861 р. А. Куза випустив прокламацію, якою колоністам було дозволено вільний виїзд за межі князівств. Крім того, була утворена комісія для вивчення питання, пов'язаного зі збройним розгоном зібрання болгар у місті Болграді 7 листопада 1860 р. Було поставлене питання про заміну головного призвідника вищезгаданих подій префекта Тінко. Влада князівств також відмінила рекрутський набір із болгар-колоністів [11, арк. 8].

Звертає на себе увагу той факт, що, незважаючи на обіцянки не заважати переселенню, представники владних структур князівств штучно влаштували для болгар різні перешкоди бюрократичного характеру. Такі обставини привели до того, що жителі 32 колоній звернулися до Олександра II зі скаргою на дії молдавської сторони. Переселенці інформували про те, що кожний із них «обязан уплатить молдавскому правительству вперед за 3 года подати, возратить кормовые деньги, которые будто бы были выданы российскими властями при первоначальном водворении каждого колониста по прибытии его из Турции, отказаться от своих домов, магазинов, виноградников, садов, мельниц» [6, арк. 532].

Скарга колоністів Олександру II змусила російський уряд посилити тиск на молдавську владу. Сутність цих дій була викладена в листі А.М. Горчакова 1 вересня 1861 р. Генеральному консулу в Бухаресті Н.К. Гірсу. Міністр іноземних справ наказував діяти таким чином: «Требовать именем его Величества от Правителя Соединенных княжеств князя Кузы, чтобы болгары... уже исполнившие все чрезмерные требования Молдаво-Воллахского Правительства... были пропущены в Россию. При сем вы объясните Князю Кузе все неблагоприятные его действия... и дадите почувствовать, что в случае дальнейшего неисполнения данных им столь положительных обещаний он поставит вас в необходимость прервать с ним отношения» [2, арк. 168].

Жорстка позиція Росії змусила правляче коло князівств піти на поступки. 24 вересня 1861 р. князь Куза направив лист А.Г. Строганову, який Новоросійський та Бессарабський генерал-губер-

натор передав особисто імператору, який у той час відпочивав у Лівадії. Олександр II прийняв делегацію князівств, яка прибула на зустріч із ним для врегулювання питання про болгарських переселенців. Ймовірно, що питання про колоністів було вирішено на їх користь, про що свідчить лист А.Г. Строганова 16 жовтня 1861 р. у російське посольство в Константинополі: «Переселение болгар, как оно ни затруднительно в наступающую зимнюю пору и для самих переселенцев, и для нашего правительства, обремененного огромными расходами вследствие продолжительного противодействия молдавских властей, обеспечено распоряжениями князя Кузы» [4, арк. 64].

Кримська зустріч Олександра II із представниками князівств була поворотним пунктом не тільки у врегулюванні «болгарського конфлікту», але й у всій переселенській політиці Росії. Про це свідчить лист заступника міністра іноземних справ М.П. Ігнат'єва 11 грудня 1861 р. до посла Росії у Константинополі А.Б. Лобанова-Ростовського, який містив інформацію про необхідність обмеження переселення слов'ян у межі Російської імперії [21, с. 180]. У результаті нормалізації відносин між Росією та Дунайськими князівствами на територію імперії переселилося 23 тис. болгар із «відмежованої ділянки» Бессарабії [12, с. 138]. Переселенці в подальшому освоювали пусті землі Приазов'я, що сприяло їх економічному піднесенню.

Висновки. Після поразки Росії у Кримській війні та підписання Паризької мирної угоди 1856 р. населення південної частини Бессарабії, в більшості своїй болгар, підпадають під владу Молдавського князівства, що негативно відзначилось на їх економічному становищі, культурно-освітньому та релігійному житті. Молдавський уряд не бажав дотримуватися пільг, що мали болгар-колоністи в Російській імперії. Скориставшись незадоволенням болгар «відокремленої ділянки» Бессарабії діями владних структур князівства, російська дипломатія почала активну і не завжди легальну агітацію в болгарському середовищі, пропонуючи переселення у Приазов'я з дотриманням раніше існуючих пільг колоністам. Незважаючи на протидію влади князівств, Петербург дипломатичними засобами зміг переконати їх правлячу верхівку в можливості вільного переходу болгар на територію Росії і вирішенні таким чином «болгарського конфлікту» протягом 1860–1861 рр.

У подальшому доцільно дослідити економічне, культурно-освітнє та релігійне життя тих болгар, що не стали переселятися і залишилися під владою Об'єднаних князівств.

Список літератури:

1. Анцупов И.А. Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812–1870). Кишинев: Штиинца, 1978. 235 с.
2. Архив внешней политики Российской империи (далі АВПРИ) Ф. Консульство в Яссах. 1861. Оп. 1. Д. 642. 194 с.
3. АВПРИ. Ф. Консульство в Яссах. 1861. Оп. 2. Д. 644. 98 с.
4. АВПРИ. Ф. Посольство в Константинополе. 1861. Оп. 2. Д. 2739. 216 с.
5. АВПРИ. Ф. Словянский стол. 1836–1860. Оп. 1. Д. 8597. 298 с.
6. АВПРИ. Ф. Словянский стол. 1861. Оп. 2. Д. 8599. 876 с.
7. Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание. Санкт-Петербург: Изд. П.Н. Батюшковым, 1892. 198 с.
8. Белова Е.В. Миграционная політика на юге Российской империи и переселение болгар в Новороссийский край и Бессарабию (1751–1871 гг.). Москва: РГОГУПС, 2004. 230 с.
9. Виноградов В.Н. Первый князь Румынии Александр Илн Куза: История взлёта и падения. Новая и новейшая история. 2005. № 3. С. 110–126.
10. Государственная публичная библиотека им. Салтыкова-Щедрина (далі ГПБ). Отдел рукописей. Ф. 356. №177. Н.К. Гирс – В.П. Ковалевскому 28 февраля 1861 г.
11. ГПБ. Отдел рукописей. Ф. 356. №177. Н.К. Гирс – В.П. Ковалевскому. 18 марта 1861 г.
12. Грек И. Пресельванито на българи бесарабската част на Молдавското княжество в Приазовъето (края 50-те – начало то 60-те години на XIX в.) // Българите в Северното Причерноморие. Из следования и материали / Съст. д-р Петър Тодоров. Велико Търново: АСТА, 1993. Т. Втори. С. 129–142.
13. Забытые страницы истории Южной Бессарабии (1856–1861 г.) / Сост. И.Ф. Грек. Кишинев: «Тирогр. Ctnralia», 2012. 232 с.
14. Иванов И.С. Заметки о переселении болгар из Молдавии в Новороссийский край. Одесса, 1862. 21 с.
15. История внешней политики Российской империи. Вторая половина XIX века (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза) / Отв. ред. член-корр. РАН А.Н. Сахаров. Москва: Международные отношения, 1997. 384 с.
16. Одесский вестник (Одесса). 1861. 16 марта.
17. Пачев С.І. Переселення болгар до Приазов'я у 1861–1863 рр. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України, ЗДУ. Південна Україна XVIII – XIX століття. Вип. 2. Запоріжжя: РА «Тандем У», 1996. С. 130–139.
18. Пачев С.И. Возникновение болгарских сел в северном Приазовье 1861–1863. Мелитополь: МГПУ, 2007. 88 с.
19. Попруженко М.Г. Из материалов по истории словянских колоний в России. Записки Одесского общества истории и древностей. 1910. Т. 28. С. 1–34.
20. Российский государственный исторический архив. Ф. 733. Министерство народного просвящения. Оп. 170. Д. 152. 286 с.
21. Русия и българското национално – освободително движение 1856–1876. Документи и материали. София: Изд-во. На българската академия на наукете. 1987. Съст. д-р Петър Тодоров Т. 1. Ч. 2. 431 с.
22. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. Москва: Госполитиздат, 1952. 464 с.
23. Станчев М.Г. Из история на българските пресельници в Русия. София, 1989. 39 с.
24. Стойков Н. Религиозно-нравственна состояние болгарских колоний в Бессарабии со времени их основания до настоящего времени // Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. Кишинев. 1911. Вип. 1. С. 47–59.
25. Титоров Й. Българите в Бессарабия. София: Печ. На град., 1905. 227 с.
26. Хаджиниколова Е. Переселение болгарского населения из Молдавского княжества в Россию в 1860–1861 гг. // Bulgarian Historical Review. 1986. № 3. С. 40–49.
27. Хаджиниколова Е. Българските пресельници в южните области на Русия (1856–1877). София: Наука и искусство, 1987. 176 с.
28. Чертан Е.Е. Русско-румынские отношения в 1859–1863 годах. Кишинев: Картя Молдованяска, 1968. 228 с.

«БОЛГАРСКИЙ КОНФЛИКТ» МЕЖДУ РОССИЕЙ И ДУНАЙСКИМИ КНЯЖЕСТВАМИ И ЕГО РАЗРЕШЕНИЕ (1860–1861 ГГ.)

В статье рассматривается «болгарский конфликт», возникший между правительством Российской империи и правящей верхушкой Дунайских княжеств в связи с попытками болгар «отграниченного участка» Бессарабии, которые оказались под молдавской властью и потеряли свои экономические, культурно-просветительские и религиозные права, переселиться на территорию Приазовья.

Ключевые слова: *Россия, Дунайские княжества, бессарабские болгары, переселение, Приазовье.*

“BULGARIAN CONFLICT” BETWEEN RUSSIAN AND DANUBIAN PRINCIPALITIES AND ITS RESOLUTION (1860–1861)

The article is devoted to the “Bulgarian conflict” that arose between the government of the Russian empire and the ruling establishment of the Danubian Principalities in connection with the attempts of the Bulgarians of the “demarcated area” of Bessarabia that appeared to be under Moldavian power and lost their economic, cultural and religious rights, to emigrate to Pryazovia territory.

Key words: *Russia, Danubian Principalities, Bulgarians of Bessarabia, emigration, Pryazovia.*